

๑. วิธีการและเทคนิคการเก็บข้อมูลภาคสนาม

เทคนิคและเครื่องมือช่วยในการวิจัยและวิเคราะห์ข้อมูลในแต่ละขั้นตอนและรูปแบบของการเก็บข้อมูลโดยชุมชนมีส่วนร่วม ทั้งนี้ได้สรุปไว้ในตารางและได้นำเสนอวิธีการใช้และวิเคราะห์ข้อมูลของบางเทคนิคและเครื่องมือใช้พอสังเขป ดังนี้

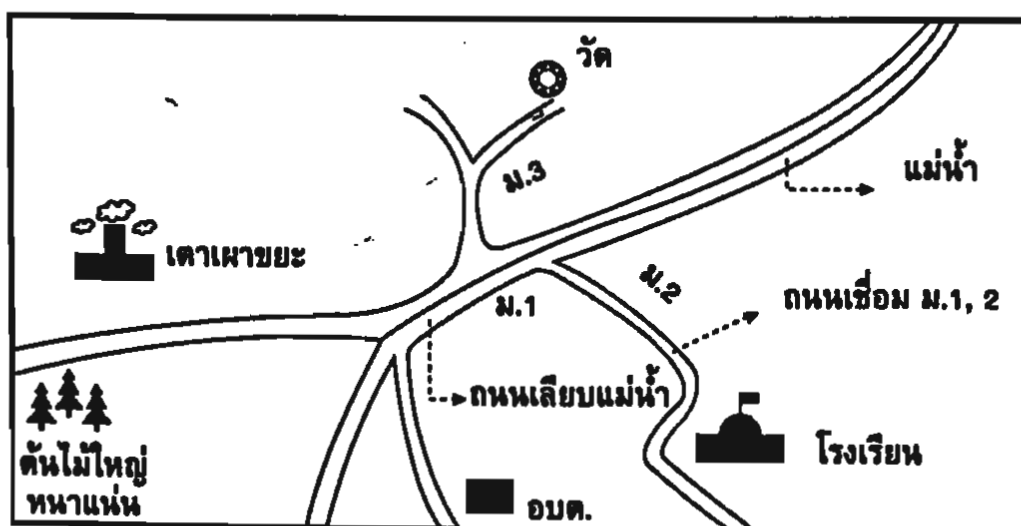
วิธีการ Method	เทคนิคการเก็บข้อมูล Technique	เครื่องมือ Tools
DOCUMENTARY RESEARCH	หาข้อมูลทั่วไปในระดับ จังหวัด อำเภอ และ ตำบล รายงานต่าง ๆ • สถิติ • กชข๒ค. • จปฐ	รวบรวมข้อมูล เอกสาร
COMMUNITY STUDY	Observation • Non-participant • Participant ■ Observation ■ Interview ■ Record Key Informants Interview • In-depth Interview	Observation guide/list Interview guide
PARTICIPATORY RESEARCH	Participatory Learning Appraisal (PLA) • Participatory Mapping • Causal Diagrams • Matrix Ranking • Time Line • Trends Analysis • Social Network Analysis • Future Search Conference • AICS • SWOT • Mind-mapping Focus Group Discussion Individual In-depth Interview	 Discussion guide Interview guide
PARTICIPATORY ACTION RESEARCH (PAR)	ใช้เทคนิคเดียวกับ PLA ช่วยในการวิเคราะห์เพิ่มการวางแผนกิจกรรมร่วมกับชุมชน แล้วจึงดำเนินการตามขั้นตอนที่วางแผนร่วมกันไว้	

Participatory Mapping

ทำโดยใช้วิธีการเดินสำรวจชุมชนร่วมกันระหว่างผู้วิจัยและสมาชิกในชุมชน เห็นอะไรก็สอบถามและตรวจสอบ เหมือนกับการเอาหัวเข้าไปในสังขุมชน อาจใช้นักวิจัยคนเดียวหรือหลายคนแต่ต้องทำงานร่วมกับสมาชิกในชุมชน โดยมีจุดประสงค์เพื่อสำรวจทรัพยากรของชุมชนว่ามีอะไรอยู่ที่ไหน เช่น บ้าน ร้านค้า โรงเรียน วัด บ่อน้ำ หอถังแกว ที่สกปรก ถนน ฯลฯ แล้วทำแผนที่ร่วมกับสมาชิกของชุมชน เพื่อบูสสถานที่และทรัพยากรของชุมชนโดยให้สมาชิกชุมชนเป็นผู้กำหนดเอง ผลที่ได้จากการทำแผนที่มักจะปรากฏผลตามสิ่งที่สมาชิกในชุมชนเห็นว่าสำคัญสำหรับตน การทำแผนที่นี้จะทำได้ตั้งแต่ช่วงต้นของการทำงาน

ประโยชน์ของการทำแผนที่คือ 1) ตอบคำถามว่า ชุมชนมีลักษณะทางกายภาพอย่างไร 2) เป็นการเตรียมความพร้อมของกลุ่มและตัวผู้วิจัยก่อนคุยกัน (นอกจากทำแผนที่แล้ว เราจะต้องมีข้อมูลเบื้องต้นของพื้นที่ เช่น ข้อมูลจาก จปฐ., กชช 2ค) อย่างไรก็ตาม การเลือกกลุ่มเพื่อทำแผนที่ ไม่มีเกณฑ์ตายตัว อาจเป็นกลุ่มที่มีคนประเภทเดียวกัน (homogeneous group) เช่น อาชีพ เพศ อายุ หรืออาจเป็นกลุ่มคนที่มีความหลากหลาย (heterogeneous group) อย่างไรก็ตาม การเลือกกลุ่มอาจคำนึงถึงเพศด้วย เพราะผู้ชายและผู้หญิงมีมุมมองไม่เหมือนกัน

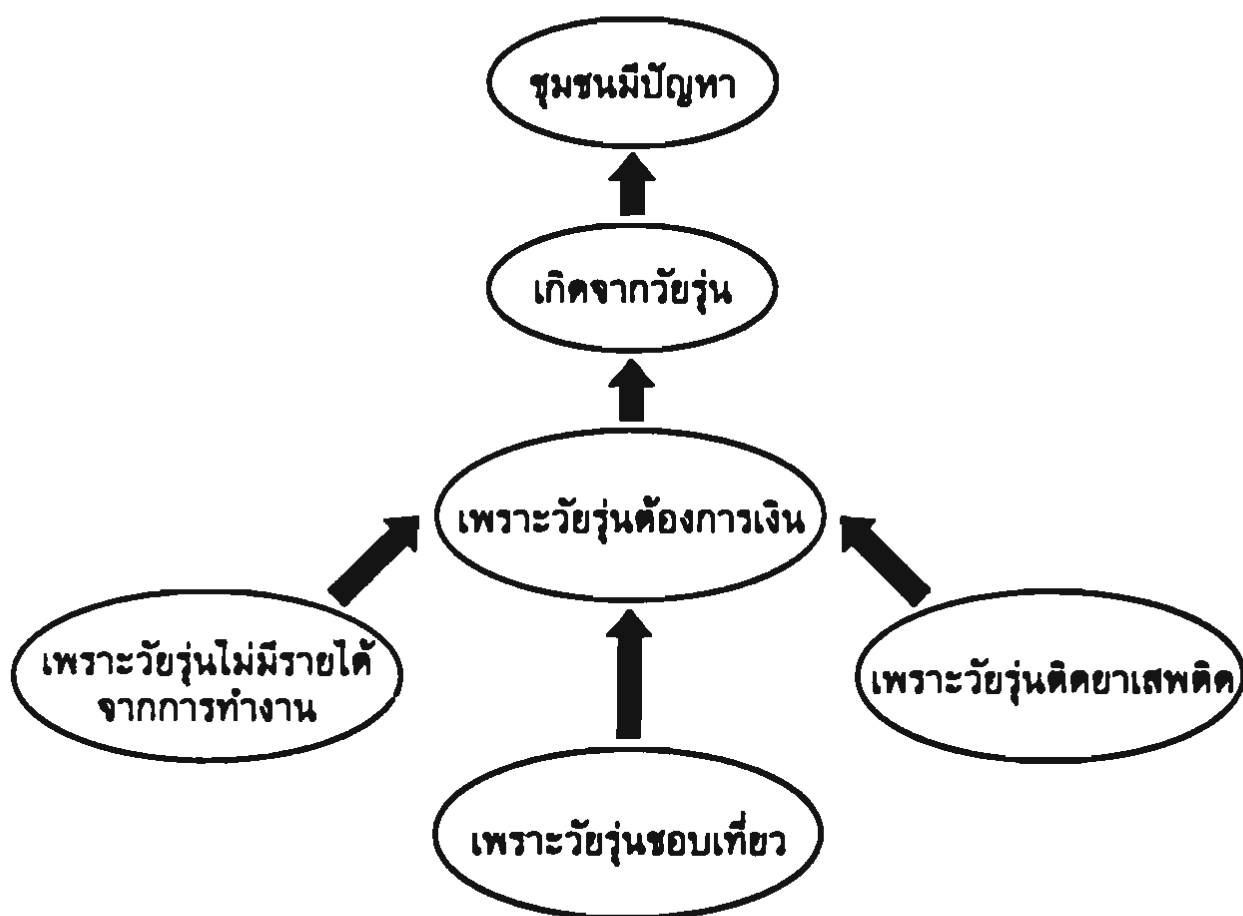
ตัวอย่าง

Causal Diagrams

Causal Diagrams การทำแผนภูมิซึ่งเป็นการร่วมกันวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา จะทำหลังจากได้พูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูลร่วมกันแล้วว่ามีปัญหาอะไร แล้วช่วยกันวิเคราะห์หาสาเหตุ เป็นการทำจากบนลงล่าง ส่วนใหญ่จะทำเพื่อหาสาเหตุของปัญหา ช่วยให้เข้าใจที่มาของปัญหาได้ดีขึ้น

ตัวอย่าง ชุมชนมีปัญหาเรื่องการลักเล็กขโมยน้อย พบว่าสาเหตุมาจากวัยรุ่น แล้วจึงถามว่าเพราะเหตุใดจึงมีสาเหตุจากวัยรุ่น เมื่อได้คำตอบก็ถามต่อไปว่า เพราะเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น ทำเช่นนี้ไปเรื่อยๆ ในที่สุดก็จะได้สาเหตุหรือต้นตอของปัญหา

Matrix Ranking

Matrix Ranking เป็นอีกเทคนิคหนึ่งที่จะช่วยในการจัดลำดับความสำคัญของปัญหาและความต้องการของชุมชน เช่น การจัดลำดับความสำคัญของแต่ละปัญหา โดยให้สมาชิกชุมชนจัดลำดับปัญหาต่างๆ ออกมา แล้วทำตารางให้ชาวบ้านทำเครื่องหมายลงในช่องที่คิดว่าเป็นปัญหาของตน โดยกำหนดค่า (Value) ของแต่ละหน่วยของเครื่องหมายที่ใช้ เพื่อใช้เป็นตัวแทนในการแสดงระดับของความสำคัญของแต่ละปัญหา

ตัวอย่าง

คนที่	ปัญหา การเกษตร	ปัญหา สินเชื่อ	ปัญหา น้ำกินน้ำใช้	ปัญหา โอกาส การศึกษา	ปัญหา สุขภาพ	ปัญหาถนน หนทาง
1	★ ★ ★	★	★	★ ★	★ ★	★
2	★ ★	★ ★	★	★	★ ★ ★	★
3	★ ★ ★	★	★	★	★ ★	★

★ : ปริมาณ

ประโยชน์ของ Matrix Ranking

1. ทำให้เห็นลำดับความสำคัญที่ชุมชนให้กับสิ่งต่างๆ
2. ช่วยให้เข้าใจตรรกหรือเหตุผลที่ใช้เป็นเกณฑ์ในการตัดสินใจของคนในชุมชน
3. เมื่อร่วมกันกำหนดลำดับความสำคัญแล้วในอนาคตเมื่อถึงขั้นตอนการจัดทำตัวชี้วัด ข้อมูลเหล่านี้สามารถนำมาใช้ได้โดยตรง

Time Lines

Time Line เป็นเทคนิคการศึกษาประวัติชุมชนโดยให้ความสำคัญกับช่วงเวลา ทั้งนี้อาจเลือกผู้สูงอายุในชุมชน 5-7 คนมาคุยกัน และบันทึกเหตุการณ์ โดยเริ่มจากการจัดตั้งชุมชนจนถึงเหตุการณ์สำคัญที่เป็นที่รู้จักกันอย่างทั่วถึงก่อนแล้วจึงเติมรายละเอียดของเหตุการณ์ย่อยเพิ่มเติม ในการทำงานจะต้องมีการเตรียมกระดาษและปากกาหลายสี สำหรับการบันทึกให้เพียงพอ ตัวอย่าง

ช่วงเวลา	เหตุการณ์สำคัญ
2501	การจัดตั้งชุมชน
2502	
2503	
2504	
2505	สร้างวัดชุมชน
2506	
2507	
2508	
2509	เกิดปัญหาน้ำท่วมใหญ่
2510	
2511	
2512	
2513	สร้างถนนลาดยางและไฟฟ้าชุมชน
2514	
2515	
2516	
2517	
2518	
2519	

Trend Analysis

Trend Analysis เป็นเทคนิคการศึกษาทิศทางการเปลี่ยนแปลงทางด้านต่าง ๆ ของชุมชน ตัวอย่างเช่นกรณีความเปลี่ยนแปลงและปัญหาทางการศึกษาของชุมชน

ช่วงเวลา	เมื่อก่อน	เดี๋ยวนี้
สภาพโรงเรียน		
ขนาดโรงเรียน		
จำนวนครู		
คุณภาพครู		
สิ่งที่นักเรียนต้องเรียน		
จบแล้วเด็กทำอะไรได้บ้าง		
ฯลฯ		

ซึ่งจะนำไปสู่คำถาม พอใจหรือไม่

ถ้าไม่พอใจอยากให้เด็กเรียนรู้อะไร

อยากให้รู้อะไรเกี่ยวกับชุมชน

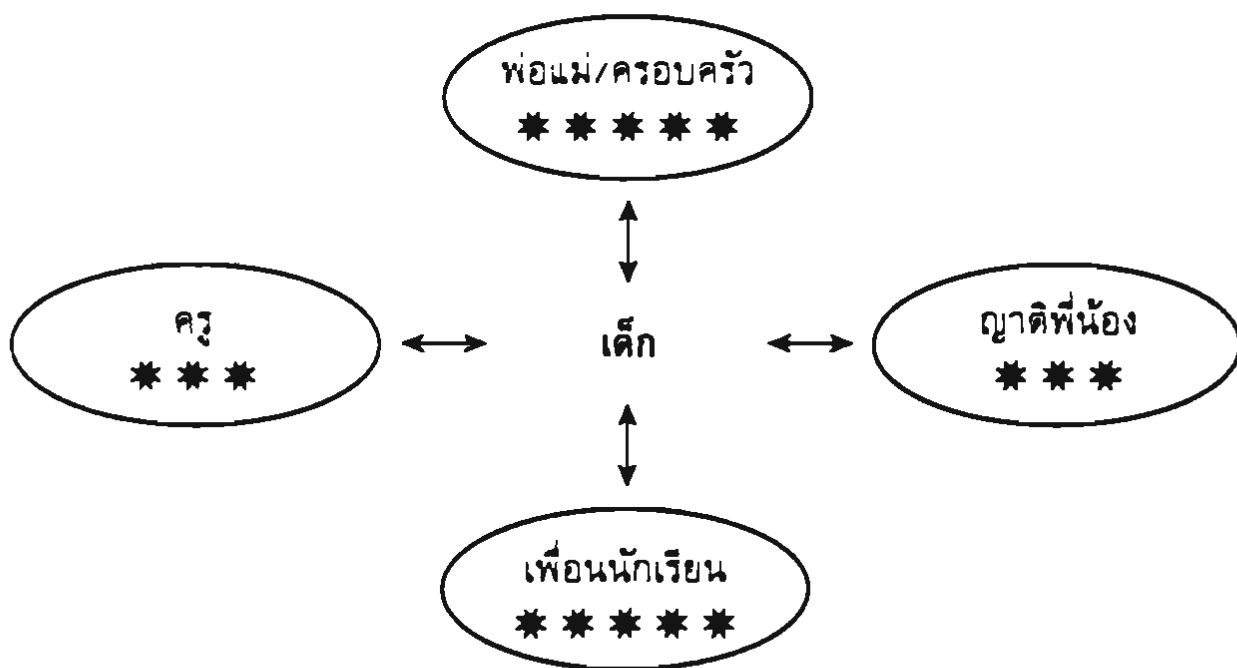
จากนั้น Rank มา 5 ข้อ แล้วทำ Social Trend

ดังนั้น Trend Analysis จึงเป็นการศึกษาจากสภาพในพื้นที่ เพื่อให้เข้าใจเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลง สภาพปัญหา ความต้องการและแนวโน้มในอนาคต

Social Network Analysis

Social Network Analysis เป็นการวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคม เริ่มจากการกำหนดบุคคลใดบุคคลหนึ่งเป็นจุดเริ่มต้น เพื่อดูความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลนั้นกับคนอื่น ๆ รอบตัว ในการวิเคราะห์ต้องพิจารณาลักษณะความสัมพันธ์และน้ำหนักของความสัมพันธ์ด้วย

ตัวอย่าง อยากให้เด็กเรียนรู้ทรัพยากรในชุมชน ต้องดูว่าเด็กเกี่ยวข้องกับใคร แล้วเราจะแทรกกิจกรรมหรือความรู้ผ่านจุดไหน เป็นต้น

* : น้ำหนักของความสัมพันธ์

Appreciation Influence Control (A-I-C)²

A-I-C (Appreciation-Influence-Control) เป็นเทคนิคการประชุมแบบมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ที่ได้จากการระดมสมองทำให้เกิดความเข้าใจสภาพปัญหา/ขีดจำกัด ความต้องการ/และศักยภาพของผู้ที่เกี่ยวข้องในเรื่องต่างๆ งานที่ได้จากการประชุมมาจากความคิดของคนทุกคน

• ความหมาย

A-Appreciation คือ การยอมรับชื่นชมความคิดเห็นความรู้สึกของสมาชิกในกลุ่มด้วยความเข้าใจในประสบการณ์ สภาพและขีดจำกัดของสมาชิกแต่ละคน จึงไม่รู้สึกต่อต้านหรือวิจารณ์เชิงลบในความคิดเห็นของสมาชิก ก่อให้เกิดการยอมรับซึ่งกันและกัน มีความรู้สึกที่ดีมีเมตตาต่อกัน เกิดพลังร่วมกันและความรู้สึกเป็นเครือข่ายเป็นประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม

I-Influence คือ การใช้ประสบการณ์/ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของแต่ละคนที่มีอยู่ มาช่วยกันกำหนดวิธีการสำคัญ/ยุทธศาสตร์เพื่อให้บรรลุวิสัยทัศน์ร่วมหรืออุดมการณ์ร่วมของกลุ่ม มีการถกแถลงด้วยเหตุผลทั้งในประเด็นที่เห็นด้วยและเห็นแย้งจนได้วิธีการที่กลุ่มเห็นร่วมกัน

C-Control คือ การนำยุทธศาสตร์ / วิธีสำคัญ มากำหนดแผนปฏิบัติการโดยละเอียด สมาชิกจะเลือกว่าตนเองสามารถรับผิดชอบในเรื่องใดด้วยความสมัครใจทำให้เกิดพันธะสัญญาผูกพัน (Commitment) แก่ตนเองเพื่อควบคุมตนเอง (Control) ให้ปฏิบัติจนบรรลุผลตามเป้าหมายร่วมของกลุ่ม

²ที่มา : ทวีศักดิ์ นพเกษร. "กระบวนการมีส่วนร่วม: กระบวนการ A-I-C" ในวิฤตดิสังคมไทย 2540 กับบทบาทวิชาการ กระบวนการมีส่วนร่วมเพื่อจัดเวทีประชาชน. 2541 (อัสสาเนา)

กระบวนการ A-I-C จะใช้การวาดภาพเพื่อสะท้อนประสบการณ์ในอดีต/สภาพปัจจุบันกับจินตนาการถึงความมุ่งหวังในอนาคตของสมาชิกทุกคน โดยให้แต่ละคนวาดภาพของตน ก่อนนำภาพของทุกคนมาวางรวมกันบนกระดาษแผ่นใหญ่ แล้วจึงต่อเติมรวมภาพของแต่ละคนให้กลมกลืนเป็นภาพใหญ่ของกลุ่มเพียงภาพเดียว การวาดภาพเป็นการกระตุ้นให้สมาชิกสะท้อนสิ่งที่อยู่ภายในจิตใจออกมาอย่างแท้จริง บางเรื่องราวไม่สะดวกใจที่จะพูดโดยเปิดเผยก็สามารถสะท้อนออกมาเป็นภาพหรือสัญลักษณ์รูปทรง/สี แทนการพูด/เขียนหนังสือ เปิดโอกาสให้ผู้อื่นสามารถซักถามข้อมูลความหมายจากภาพได้อย่างละเอียดลึกซึ้ง ใช้เป็นสื่อกระตุ้นให้สมาชิกที่ไม่ค่อยกล้าพูด ได้ร่วมอธิบายความคิด/ประสบการณ์ของตน การวาดภาพช่วยสร้างบรรยากาศความเป็นกันเอง

การรวมภาพความคิดของแต่ละคนเป็นภาพรวมของกลุ่ม ทำได้ง่ายและเป็นรูปธรรมกว่าการพยายามรวมแนวคิดของแต่ละคนโดยการอภิปรายหรือการเขียน และเป็นสื่อถึงความรู้สึกเป็นเจ้าของภาพร่วมกัน และการมีส่วนร่วมในการสร้างกรอบความคิดตามภาพของกลุ่ม

โดยทั่วไปผู้ใหญ่มักกังวลว่าไม่มีความสามารถในการวาดภาพ จึงควรชี้แจงว่าการวาดภาพไม่เน้นความสวยงาม หากเน้นถึงความหมายที่ปรากฏเป็นภาพ ผู้วาดอาจใช้สีเป็นสัญลักษณ์แทนภาพเหมือนก็ได้

ตัวอย่างภาพที่ได้จากกระบวนการ A-I-C

SWOT Analysis เป็นวิธีการหรือเครื่องมือการจัดทำแผนกลยุทธ์ที่รู้จักและใช้กันอย่างแพร่หลายในกิจการและลักษณะงานต่าง ๆ อาทิ การพัฒนาชุมชนชนบท การพัฒนาองค์กรธุรกิจ ฯลฯ ซึ่งจะช่วยให้องค์กรทราบถึงสถานภาพขององค์กร อันจะทำให้สามารถกำหนดเป้าหมายได้อย่างถูกต้องและประสบความสำเร็จ โดยวิเคราะห์จากสภาพแวดล้อมภายในและสภาพแวดล้อมภายนอก 4 ประเด็น คือ

• สภาพแวดล้อมภายในองค์กร/ชุมชน

S-Strength หมายถึง จุดแข็ง องค์กรจะต้องมีการประเมินจุดแข็งของตนเอง เพื่อพิจารณาเงื่อนไขแห่งความสำเร็จขององค์กรตนในมิติต่าง ๆ เช่น สถานภาพทางการเงิน บุคลากร ผลผลิต โดยประเมินค่าเป็นระดับจากสูงสุดไปหาต่ำสุด อย่างไรก็ตาม จุดแข็งในบางมิติอาจไม่มีความสำคัญต่อความสำเร็จขององค์กรก็ได้

W-Weakness หมายถึง จุดอ่อน องค์กรจะต้องมีการประเมินจุดอ่อนของตน เพื่อพิจารณาเงื่อนไขแห่งความล้มเหลวขององค์กรในมิติต่าง ๆ เช่น เกี่ยวกับการประเมินจุดแข็ง โดยมีการประเมินค่าจากสูงสุดไปหาต่ำสุด อย่างไรก็ตาม จุดอ่อนในบางมิติอาจไม่มีความสำคัญต่อความสำเร็จขององค์กรก็ได้

• ตัวอย่างสภาพแวดล้อมภายในองค์กร/ชุมชน

1. สถานภาพทางการเงิน
2. สถานภาพการผลิต
3. สถานภาพด้านสมาชิกชุมชน
4. การบริหารจัดการทั้งด้านการผลิต การตลาด การจัดการทรัพยากร ฯลฯ
ทั้งในระดับครอบครัว องค์กร และชุมชน

³ที่มา : ปรับจาก Philip Kotler, "Marketing Management"

- **สภาพแวดล้อมภายนอกองค์กร/ชุมชน**

O-Opportunity หมายถึง โอกาสหรือสิ่งที่องค์กรได้เปรียบคู่แข่ง ทั้งนี้ องค์กรควรพิจารณาโอกาสในมิติของความดึงดูดใจและความน่าประสบความสำเร็จขององค์กร

T-Threat หมายถึง อุปสรรคที่ขัดขวางการพัฒนาขององค์กร ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อเป้าประสงค์ขององค์กร ทั้งนี้ควรพิจารณาอุปสรรคในมิติของความรุนแรงและอุปสรรคที่อาจจะเกิดขึ้น

- **ตัวอย่างสภาพแวดล้อมภายในองค์กร/ชุมชน**

1. **สิ่งแวดล้อมจุลภาค**

- ปัจจัยการผลิต
- เครือข่ายชุมชน

2. **สิ่งแวดล้อมมหภาค**

- ประชากรศาสตร์
- เศรษฐกิจ
- เทคโนโลยี
- สังคมและวัฒนธรรม
- การเมืองและกฎหมาย
- ทรัพยากรทางธรรมชาติ

Mind Mapping⁴

แผนที่ความคิด เป็นวิธีการช่วยบันทึกความคิดเพื่อให้เห็นภาพความคิดที่หลากหลายในมุมมองที่กว้างและชัดเจนกว่าการบันทึกที่เราคุ้นเคย โดยยังไม่จัดระบบระเบียบความคิดใดๆทั้งสิ้น

การทำแผนที่ความคิด เริ่มต้นด้วยการเขียนคำสั้นๆ หรือประเด็นที่เราต้องการ (Key Words) ไว้กลางกระดาษแผ่นใหญ่ที่ไม่มีเส้นบรรทัด จากนั้นเมื่อมีความคิดอื่นเกิดขึ้น จึงลากเส้นโยงความสัมพันธ์กับประเด็นด้วยปากกาหลากสีออกไป โดยแยกประเด็นที่เกี่ยวข้องกันไว้ในทิศทางเดียวกัน

การทำแผนที่ความคิดเป็นวิธีหนึ่งในการจัดบันทึกความคิดของผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่ม โดยให้สมาชิกทุกคนเสนอความคิดที่ตั้งไว้ ทุกความคิดที่เสนอขึ้น วิทยากรจะบันทึกด้วยคำสั้นๆ เขียนตัวโตให้ทุกคนมองเห็นพร้อมทั้งโยงเส้นเข้ากับกิ่งต่างๆ ของผู้เสนอวิธีนี้ทำให้ได้ความคิดหลากหลาย การมองเห็นความคิดของผู้อื่นที่ถูกบันทึกไว้ ทำให้คนอื่นๆ บังเกิดความคิดใหม่สืบเนื่องต่อมาได้

⁴ที่มา : ทวีศักดิ์ นพเกษร. "เทคนิคพื้นฐานเพื่อการมีส่วนร่วม" ในวิกฤตสังคมไทย 2540 กับบทบาทวิทยากร กระบวนการมีส่วนร่วมเพื่อจัดเวทีประชาคม, 2541 (อัสสาเนา)

ตัวอย่างแผนที่ความคิด (Mind Mapping)

การสรุปข้อคิดเห็นจากแผนที่ความคิด จะช่วยให้มองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างประเด็นความคิด และสามารถจัดลำดับว่าเรื่องใดมีความสำคัญอันดับหลักและอันดับรอง